

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ

Психологічні механізми на сьогодні розуміють як процеси та системи, дії та сутності, до яких апелюють для пояснення причинно-наслідкових зв'язків у психології, соціогуманітарних науках та науках про поведінку. Концепцію таких пояснень може бути розгорнуто у різний спосіб, залежно від конкретної школи чи традиції психології та конкретної програми досліджень.

Традицію використовувати поняття механізму стосовно психічних явищ було започатковано у часи стрімкого розвитку природничих наук Нового часу та пов'язаної з ним механістичної філософії, коли локус уваги досліджень було фактично перенесено з питання «Чому?» на питання «Як саме?». Такі уявлення сприяли розвитку психофізики та психофізіології, призвели до появи законів Мюллера, Вебера-Фехнера та Йеркса-Додсона.

Початок широкого вживання поняття психологічного механізму пов'язаний з роботами Зигмунда Фрейда про захисні механізми психіки. На його думку, захисні механізми є засобами захисту Его від нестерпних роздумів та афектів, які виникають як наслідок протиріч між інстинктивними воліннями підсвідомого та соціальними нормами середовища, за умови неможливості звичайної та дієвої відповіді на ці протиріччя. Подальший розвиток уявлень про захисні механізми пов'язаний, насамперед, з Анною Фрейд, яка виділяла десять захисних механізмів, а на сьогодні їх розрізняють десь близько п'ятдесяти. Деякі з них важко розрізнити одне від одного, а інші співвідносяться як частина-ціле.

Окремий великий кластер психологічних механізмів – так звані «компенсаторні механізми». Згідно з А. Адлером, вони компенсують комплекс неповноцінності, перенаправляючи психічну або фізичну енергії з тієї сфери, де людина відчуває себе неповноцінною, до тієї, де вона може (або уявляє, що може) повноцінно функціонувати. Окремим різновидом компенсації є гіперкомпенсація, коли всі зусилля спрямовуються саме на сферу неповноцінності заради досягнення успішності саме в ній.

Якщо захисні механізми захищають Его від травмуючих факторів, то компенсаторні – повертають до нормального функціонування вже травмоване Его. Втім, як захисні, так і компенсаторні механізми є, в термінах З. Фрейда, засобами підтримки гомеостазу.

Розглядаючи психічний розвиток та психологічні механізми, які його забезпечують, розрізняють, зокрема, психологічні механізми діяльності, психологічні механізми розвитку структур свідомості, психологічні механізми становлення психологічних систем, психологічні механізми зародження, становлення та здійснення особистості. Кожен з них розглядають як елемент більш загального механізму психіки. Власне психіку також можна розглядати як механізм пристосування організму до навколишнього середовища через еволюцію поведінки. Окремим випадком роботи такого механізму може бути також пристосування середовища до потреб організму.

Спроби упорядкування та класифікації психологічних механізмів як за їхнім розгортанням в процесі онтогенезу, так і за іншими критеріями, виявилися не надто вдалимими. На думку А. Фройд, більш перспективним було б залишити спроби класифікації, натомість досліджувати власне ситуації, які запускають дію механізмів, маючи за гіпотезу те, що для кожної нозології специфічними є певні механізми або їхні сукупності.

Втім, виділення та співставлення механізмів психіки визначається не тільки ситуаціями, які викликають їхні дії, але й завданням, яке вирішує дослідник. Звідси велика кількість та складні відношення описаних механізмів, що загалом свідчить про певний розвиток поняття та зацікавленість в його використанні, бодай з суто практичних потреб.

У методологічному сенсі, за Ю.М. Швалбом та С.В. Дідковським, існує два головних підходи до дослідження психологічних механізмів – натуралістичний та організаційно-технічний. Як перший, так і другий працюють з категоріальною опозицією процес-механізм, але тлумачать співвідношення та зв'язок процесу та механізму у різний спосіб та неоднаково розуміють їхню природу. Натуралістичний підхід виник в ході дослідження психічних процесів, які визначалися як природні та, зазвичай, досліджувалися в контексті вивчення індивідуальної свідомості. До них належали, насамперед, такі психічні процеси як увага, пам'ять, мислення, воля. Специфіка природного процесу полягає в тому, що він містить механізм свого розгортання всередині себе. У тому випадку, коли цей механізм вдається виявити і об'єктивувати, його описують як природний закон. Такий механізм є засобом перетворення початкового стимулу в кінцеву реакцію у визначений спосіб. Він є не активним, а реактивним утворенням, його дія зводить простір виборів дій або поведінки до єдиної можливої реакції або їхньої визначеної послідовності, та він є неусвідомленим для свого носія. Результат дії такого механізму може бути у більшій чи меншій мірі задовільним, проте стабільним та прогнозованим. Механізм може бути іманентним, вродженим, як безумовний рефлекс, або набути, вивченим, як умовний рефлекс. Психологічним цей механізм є тому, що описує взаємодію компонентів системи на психологічному рівні.

Інший, організаційно-технічний підхід, був створений після того, як виявилось, що для деяких процесів не вдається виявити закони або механізми, робота яких забезпечує можливість їхнього існування. Зазвичай, це відносилось до процесів, що відбуваються між людьми, насамперед це процеси діяльності і спілкування. Такі процеси визначаються як штучні, технічно організовані. Їхнє розгортання відбувається на ґрунті природних процесів, але механізми розгортання розглядаються як зовнішні, а сенс роботи механізмів полягає в організації та управлінні. Психологічний механізм в організаційно-технічному підході – це, насамперед, механізм розвитку, він є надбудовою понад природними процесами, штучно створеною системою управління розвитком.